

УДК 72.03: 712.4

О. Л. Михайлишин,
*кандидат архітектури, доцент кафедри архітектури
Національного університету водного господарства
та природокористування (м. Рівне)*

КОМПОЗИЦІЙНО-ПРОСТОРОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ЖИТЛОВИХ КВАРТАЛІВ ДЛЯ СЛУЖБОВЦІВ НА ВОЛИНІ У 1920-Х РОКАХ

Анотація: в статті розглянуто особливості композиційно-просторової структури житлових кварталів для державних службовців у містах Волинського воєводства II-ї Польської Республіки. Суспільні, економічні та культурно-естетичні чинники здійснили комплексний вплив на архітектурно-планувальне вирішення генеральних планів вказаних просторових утворень та загальну методика їх проектування.

Ключові слова: містобудування, житловий квартал для службовців, міжвоєнний період, Волинь.

Постановка проблеми. Активні урбанізаційні процеси, які охопили волинські міста і містечка на початку 20-х років минулого століття, супроводжувалися кардинальними змінами в соціальній структурі населення, зумовлені низкою суспільно-політичних та господарсько-економічних обставин (як то – міграційними процесами під час і після першої світової війни, політикою керівництва Другої Польської Республіки в закресі формування національної еліти на східних територіях держави, в тому числі – у Волинському воєводстві, розвитком транспорту і окремих галузей промисловості в регіоні та ін.), зумовили необхідність швидкого просторового розвитку сельбищних зон, а в їх структурі – житлових кварталів для різних соціальних категорій мешканців. Насамперед йшлося про державних службовців та військових, які масово прибували в регіон. Перші заповнювали вакансії в органах місцевого та регіонального управління, різноманітних державних установах, освітніх закладах та ін., другі – у складі Корпусів охорони прикордоння та гарнізонах стратегічно важливих міст „східних кресів”. Держава стала ініціатором та основним інвестором будівництва. В результаті чого в містах і містечках II-ї Речі Посполитої протягом 20-х-30-х років минулого століття з'явилися житлові квартали, так звані „колонії”, для військових (kolonje oficerskie) та державних службовців (kolonje urzednicze).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості і характерні риси архітектурного процесу в закресі проектування сельбищної зони та її окремих

елементів в містах Другої Речі Посполитої вивчались переважно польськими науковцями, зокрема. Ю. Віслоцькою, Я. Мінорським, А. Ольшевським, К. Павловським, А. Фаріною-Пашкевич ат ін. Однак, проблема формування архітектурно-просторового образу житлових кварталів для службовців у містах Волинського воєводства середини 1920-х років не була об'єктом окремого дослідження.

Мета роботи. Розглянути особливості композиційно-просторової структури житлових кварталів для державних службовців у містах Волинського воєводства II-ї Польської Республіки під впливом комплексу суспільних економічних та культурно-естетичні чинників.

Виклад основного матеріалу. Реалізація акції будівництва колоній для службовців, започаткована в середині 1924 року, стала одним з перших імпульсів до соціально-економічного розвитку і трансформації урбаністичної структури міст Волині в міжвоєнну добу. У Волинському воєводстві подібні архітектурно-просторові утворення з'явилися у найбільших містах та майже всіх повітових центрах: Володимирі Волинському, Горохові, Камені-Каширському, Ковелі, Луцьку, Любомлі (всі – у Волинській обл.), Рівному, Сарнах, Костополі (всі – в Рівненській обл.), Кременці (Тернопільська обл.). Населені пункти отримали шанс частково змінити своє архітектурне обличчя, а на рівні просторовому – почати модернізацію застиглих схем розпланування, про системний розвиток деяких тут не йшлося вже майже століття, решта – взагалі ніколи не були об'єктом містобудівного проектування. І хоча нові житлові квартали можна розглядати лише як своєрідні композиційно впорядковані анклав на хаотично забудованих міських теренах, вони стали символом високих стандартів життя, в цілому не характерних для середовища волинських міст і містечок – колишньої глибинки Російської імперії. Необхідно наголосити і на інших складових соціального значення будівництва колоній. В першу чергу, місцева влада мала можливість частково розв'язати проблему безробіття, залучаючи місцеве населення до виконання значних обсягів будівельних робіт. По-друге, в процесі будівництва, особливо на початковому етапі, гостро відчувався дефіцит деяких будівельних матеріалів, які не вироблялися на місці, або виготовлялись у недостатній кількості (черепиця, цегла). У зв'язку з цим виникала потреба розвитку в регіоні міжміської комунікації, а в населених пунктах – транспортних артерій (доріг і залізниць) та відповідної інфраструктури для доставки усього необхідного з інших регіонів (Торуні, Познані, Катовіц, Львова та ін. [1, с.118]). Цей же чинник сприяв розширенню на Волині існуючих виробництв та започаткуванню нових галузей промисловості.

28 травня 1924 року Міністерство фінансів виділило кредит для спорудження будинків для державних службовців у східних воєводствах II-ї Речі Посполитої. Вже 12 травня розпорядженням Міністерства громадських робіт створено воєводські комітети будівництва, 15 травня – такі ж повітові комітети [2, с.4].

Реалізуючи масштабні плани будівництва житла для працівників польської адміністрації на „східних кресах”, влада переслідувала насамперед політико-ідеологічну мету, яка включала в себе комплекс завдань наступного змісту:

- унаочнення стабілізації внутрішньої ситуації в державі для мирного життя і праці громадян;
- демонстрації фінансово-господарських можливостей держави, здатної одночасно реалізовувати подібні проекти;
- прагнення змінити на краще відповідну ситуацію на новоприєднаних територіях, особливо в містах, протиставляючи в такий спосіб нинішню реальність і ситуацію в попередній історичний період;
- трактування міст і містечок як оплоту „польськості” на прикордонних землях.

Про загальнодержавне значення реалізації програми будівництва житла для службовців на сході Польщі свідчать і спеціальні видання Міністерства громадських робіт – альбоми, які містили інформацію щодо основних завдань здійснюваної акції, розрахунки техніко-економічних показників (кількість проєктованих квартир і, окремо, житлових кімнат, вартість матеріалів, будівельних робіт, т.і.), тут були опубліковані вихідні дані проєктування, генеральні плани забудови, типові проєкти житлових будівель [2, 3, 4].

У розробці концепції просторово-планувальної організації колоній та самому процесі проєктування брали участь 14 архітекторів – співробітники проєктного бюро Міністерства громадських робіт, будівельних відділів воєводських управлінь, вільно практикуючі фахівці. Очолював цю масштабну працю варшавський архітектор Александр Прухніцький. Як правило, кожний зі спеціалістів розробляв генеральні плани забудови кварталів для декількох міст і, одночасно, декілька типів житлових будинків. Протягом підготовчого періоду фахівцями було опрацьовано проєкти 33 типів будинків, в тому числі 8 – дерев’яних і 25 – мурованих (зокрема, будинки для старост, дво-, чотири-, шестиквартирні, бараки для поліції) [2, с.5]. Активна проєктна стадія робіт тривала протягом 1924-25 років; за цей час проєкти забудови виконали: Теодор Бурше (квартали в Рівному (у співавторстві з Ю.Крупною) і Луцьку), Адам Папроцький (квартали у Горохові (у співавторстві з Ю. Жаковським)), Камені Каширському, Сарнах і Кременці), Роман Богословський (квартал в Ковелі),

Александр Ранецький (квартал у Володимирі Волинському), Зигмунт Тарасін (квартали в Костополі і Здолбунові), Стефан Зволяновський (квартал у Любомлі).

Незважаючи на спільність підходів та джерел формування архітектурно-композиційної структури, розпланування, стилістичного вирішення забудови в цілому, кожен із запроєктованих кварталів мав своє неповторне обличчя. Усі вони також різнилися за масштабом, відповідно до категорії населеного пункту, в якому розташовувались. Індивідуальність архітектурно-планувального вирішення колоній була похідною особливих умов міського або природного ландшафту та творчого осмислення завдання в кожному конкретному випадку.

Абсолютна більшість новопроектованих кварталів розташовувалась на периферії середмість чи на околицях, територіально примикаючи до районів садибної житлової забудови або просторово інтегрувались в природне середовище передмість. Аналізуючи схеми розпланування, можемо констатувати, що підхід до просторово-планувальної організації базувався на декількох засадничих принципах:

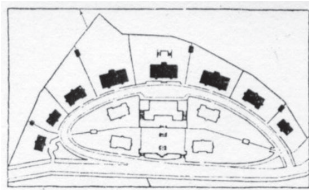
- поєднання переваг проживання у місті та сільській місцевості (елемент доктрини Е.Говарда – „місто-сільське поселення”, звільнене від недоліків міста і села) як відлуння затихаючого захоплення Європи містами-садами, що тривало у Польщі майже до кінця 1920-х років. Широковідома ідея була гаряче підтримана в польських архітектурних колах. Загальновідомо, що значний розголос у другій декаді минулого століття отримали численні конкурси на проекти міст-садів неподалік Варшави (Зомбки (Ząbki), 1912 р., Млочіни (Młociny), 1914 р. Садиба (Sadyba), 1915 р. та ін.). Особливе значення мало також будівництво першої такої „колонії ” на Жолібожі (Żoliborz) у Варшаві протягом 1922-1925 років [5, с.97]. Ця тематика залишалась актуальною у Польщі й після закінчення першої світової війни;

- на початковому етапі – вільне розпланування терену з виділенням композиційного центру, однієї композиційної осі (Горохів, Любомль, Камінь Каширський) або декількох (Сарни), інколи – криволінійних за обрисом (Кременець, Рівне, Луцьк), чим досягався ефект мальовничості ансамблю забудови, пізніше – посилення лінійності планувальної схеми і, відповідно, підпорядкування її одній осі, загальна геометризація плану (Володимир Волинський), відмова від симетричної його побудови (Костопіль, Здолбунів);

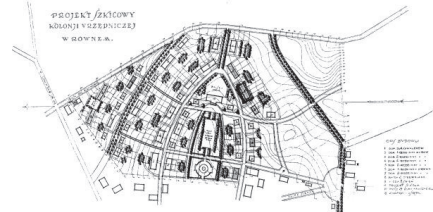
- інтенсивне насичення території зеленими насадженнями, „острівне” розташування будівель;

- мінімалізація просторів для транспортних комунікацій, значні простори громадського призначення (спортивні та ігрові майданчики, площі).

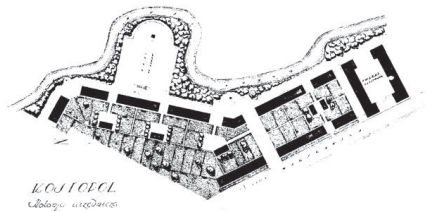
Схеми розпланування кварталів для службовців в містах Волині

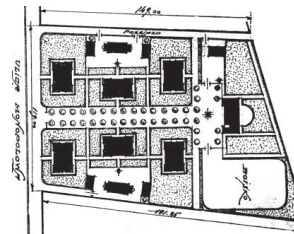
м. Кременець

м. Рівне

м. Костопіль

м. Ковель

Об'єднавчою ідеєю усіх проектів було створення гармонійного ансамблю житлового кварталу, дещо ізольованого, але майже самодостатнього в своїй естетичній досконалості і цілісності. Фактично, кожний з кварталів став „передмістям-садом” – трансформованою версією базисної концепції Говарда з переважаючою житловою функцією. Лише у Рівному її доповнено і розвинуто інфраструктурним елементом – будівлею школи, на яку зорієнтовано основну композиційну вісь кварталу.

Щодо містобудівної локації усіх, без винятку, кварталів слід відзначити їх розташування далеко за межами центру, на територіях, що мали певні ландшафтні переваги (особливо у випадку крупних утворень – 10 і більше будинків). У цьому контексті привертають до себе увагу об'єкти у Кременці, Луцьку, Рівному та Костополі. Розглянемо особливості розпланування „колоній” для службовців у містах регіону, попередньо об'єднавши ці просторові утворення у декілька груп відповідно до комплексу композиційних прийомів формування забудови.

З огляду на визначальну роль гідрографії місцевості у формуванні просторово-планувального каркасу **Луцька**, і секторальну схему розвитку його сельбищної зони, детерміновану природно-ландшафтними чинниками, житловий квартал у столиці воєводства розташувався на північно-східній околиці міста. З південного боку роль природної межі відіграла річка

Сапалаївка та утворений її водами став, що, своєю чергою, визначили можливість формування рекреаційної зони – ландшафтного терасного парку вздовж берегової лінії. Просторове домінування житлового кварталу підкреслювалося розташуванням на верхньому плато ділянки. При цьому головна планувально-композиційна вісь, зорієнтована в сторону центру Луцька, акцентована вертикаллю водонапірної башти (символ сучасного комфорту і нової якості життя), стилізованою під середньовічну оборонну вежу, а зі сторони парку – оформлена просторим видовим майданчиком.

Значно менший за масштабом житловий квартал у **Костополі** локований на межі сельбищної, промислової, рекреаційної та транспортної зон. Розпланування ділянки підпорядковане принципу часткового просторового інтегрування кожного із структурних елементів в контекст оточення. Житлові будівлі утворюють своєрідний коридор, що розташовується вздовж міської вулиці, а відкриті дворові простори, замкнуті з двох сторін двоповерховими об'ємами, відкриваються на міське середовище саме там, де функціонально перетворюються на санітарно-захисну зону залізниці. Невелика озеленена набережна зі спортивними майданчиками примикає до русла річки Замчисько, що обмежує територію забудови з протилежної сторони, просторово ув'язуючись з рекреаційною зоною загальноміського значення.

У **Рівному** колонія службовців визначила розвиток сельбищної зони на схід від середмістя, започаткувавши своєю появою розвиток нового району малоповерхової індивідуальної забудови. Як і в попередньому випадку, автори генерального плану вдало використали особливості рельєфу для формування оригінального архітектурного комплексу. Пластика терену – природного амфітеатру – продиктувала терасну систему розпланування і відповідний спосіб розташування житлових будинків. Площина нижньої тераси потрактована як громадський простір кварталу – просторий сквер з великим відкритим басейном та фонтаном на головній осі, на який відкривається чоловий фасад школи.

Історично сформована лінійна планувальна система **Кременця**, підпорядкована ландшафтно-містобудівній домінанті – горі Боні з руїнами замку XIV століття, дещо відкоригована у своїй центральній частині завдяки появі ринкової площі, могла розвиватись переважно на периферії основної композиційної осі – головної вулиці Кременця. Тому, таку значну містобудівну одиницю як житловий квартал було локовано на південно-східній околиці міста, біля підніжжя замкової гори. Концепція передбачала садибну забудову „колонії”, відповідне розташування житлових будинків у природному середовищі, на живописному схилі, звідки відкривалися чудові далекі краєвиди.

Отже, аналогічність композиційної побудови помітна у вирішенні генеральних планів кварталів в усіх трьох містах. Загальна схема планувального каркасу підпорядкована взаємно перпендикулярним осям. Перша – вісь симетрії, яка визначає композиційну структуру кварталів і закріплюється найбільшим чи найважливішим будинком або елементом благоустрою, інші (одна або декілька) – планувальні осі – житлові вулиці півеліптичного контуру, які задають напрям розвитку забудови. Натяк на англійські прототипи відчутний у променевої композиції генерального плану кварталів, легкому повороті брил будівель, „нанизаних” на допоміжні осі (просторові або планувальні). Саме завдяки цьому забудова, за задумом архітекторів, мала б сприйматися як впорядкований, динамічний і дуже мальовничий ансамбль.

Класичний принцип симетрії був покладений в основу композиційної схеми кварталу у **Камені Каширському**, **Ковелі** та житлових груп у **Любомлі** і **Горохові**, де перспективу головної вулиці замикали наймонументальніші будівлі, що вирізнялись з-поміж рядової забудови завдяки оригінальному об’ємно-планувальному вирішенню.

Рапортну композиційну схему було використано при розплануванні „колонії” держслужбовців у **Сарнах**. Цікаво, що на відміну від усіх попередніх об’єктів, житловий квартал був запроєктований як інтегральна частина нового району, запланованого до будівництва на південному заході міста. Квартал для службовців став своєрідними воротами до тієї частини Сарн, середовище якої планувалось сформувати у відповідності до уявлень про гармонійний міський ансамбль і нових вимог комфортного проживання. Дисперсна структура зони громадського центру району зумовила рівномірне розташування соціально важливих об’єктів, які формували навколо себе відкриті простори, планувально поєднані між собою житловими вулицями. Відповідно до функціонального методу проектування, що поступово набував популярності в Польській державі, зона відпочинку з комплексом площинних спортивних споруд та майданчиків облямовувала район нової забудови з заходу, відіграючи роль „резервату”, буферної зони між антропогенним середовищем і заміськими ландшафтами.

Незалежно від масштабу кожного з названих житлових кварталів, їх забудова візуалізувала польську архітектурну традицію і нерозривний її зв’язок з сучасним соціально-культурним розвитком Європи.

Висновки. Оцінюючи з позицій сьогодення досвід проектування та будівництва житлових кварталів для службовців для міст Волині, необхідно відзначити його роль у розвитку архітектурно-містобудівної діяльності у регіоні в цілому. Будівництво на території міст комплексу житлових будинків, що здійснювалося на основі єдиного генерального плану, не мало прецедентів.

Саме ця акція стала взірцем підходу до формування кварталів малоповерхової та садибно-забудови насамперед у невеликих повітових містах і містечках, де планувально-просторова структура сельбищної зони розвивалась переважно безсистемно і стихійно. Розробка проектів житлових будинків для забудови „колоній ” фактично дала початок типовому проектуванню в II-й Речі Посполитій як окремому виду архітектурної творчості, а напрацьовані функціонально-планувальні схеми квартир чи не вперше засвідчили пошуки концепції „малого ” (мінімального) житла.

Література

1. Faryna-Paszkiwicz H. Geometria wyobraźni: Szkice o architekturze dwudziestolecia międzywojennego. – Gdańsk: Słowo/Obraz Terytoria. – 2003. – 348 s.
2. Budowa domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. – Warszawa: Ministerstwo Robót Publicznych, 1925. – Z.I. – 63 s.
3. Budowa pomieszczeń dla Korpusu ochrony pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. – Warszawa: Ministerstwo Robót Publicznych, 1925. – Z.II. – 63 s.
4. Budowa pomieszczeń dla Korpusu ochrony pogranicza i domów dla urzędników państwowych w województwach wschodnich. – Warszawa: Ministerstwo Robót Publicznych, 1925. – Z.III. – 127 s.
5. Wisłocka J. Awangardowa architektura polska 1918-1939 / J. Wisłocka. – Warszawa: Arkady, 1968. – 289 s.
6. Житловий квартал для службовців у Володимирі Волинському. Archiwum Akt Nowych (Warszawa). MSW, sygn.3864.

Аннотация

В статье рассмотрены особенности композиционно-пространственной структуры жилых кварталов для государственных служащих в городах Волынского воеводства II-й Польской Республики. Общественные, экономические и культурно-эстетические факторы комплексно повлияли на архитектурно-планировочные решения генеральных планов указанных пространственных образований и общую методику их проектирования.

Ключевые слова – градостроительство, жилой квартал для служащих, межвоенный период, Волынь.

Summary

The peculiarities of the compositional and spatial structure of the residential blocks for office employees in the cities of Volyn vovoyedship in the Second Rzech Pospolita are considered in the article. Social, economical and culturally-esthetical factors made an integrated influence on the architectural-planning solution of the general plans of mentioned spatial formations and on the general methodology of their design.

Key words – town-construction, residential block for office employees, interwar period, Volyn.